

PENNA, Daphne, “Benzer Sorunlar, Benzer Çözümler? İtalyan Şehir Cumhuriyetleri ile İlgili Yasal Konularda Bizans Chrysobulları ve Haçlı Sözleşmeleri”, Çev: H. Ömer Özdemir, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/I, Haziran 2022, s. 208-216.

Makale Türü: Tarih Çeviri

DOI No:

Geliş Tarihi / Received: 19 Ağustos/ August 2021
Online Yayın: 26 Haziran 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Ocak/January 2022
Published Online: 26 June 2022

Benzer Sorunlar, Benzer Çözümler? İtalyan Şehir Cumhuriyetleri ile İlgili Yasal Konularda Bizans Chrysobulları ve Haçlı Sözleşmeleri*

Yazar

Daphne PENNA^{1*}

¹ Dr., University of Groningen, Faculty of Law, GRONINGEN/ NETHERLANDS.

* d.penna@rug.nl

Çevirmen

H. Ömer ÖZDEMİR^{2*+}

² Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi ABD, İSTANBUL.

* tarhcomer@gmail.com

+ORCID: 0000-0002-0521-8987

Similar Problems, Similar Solutions? Byzantine Chrysobulls and Crusader Charters on Legal Issues Regarding the Italian Maritime Republics

* Bu makale şurada yayımlandı: Daphne Penna, “Similar Problems, Similar Solutions? Byzantine Chrysobulls and Crusader Charters on Legal Issues Regarding the Italian Maritime Republics”, *Byzantium in Dialogue with the Mediterranean: History and Heritage*, ed. Frances Andrews, Brill, Boston 2019, ss. 162-181. (Bu makalenin yayın hakları Brill’e aittir. Ayrıca makalesini çevirmeme izin verdiği için Dr. Daphne Penna’ya ve Brill yetkilileri Marcella Mulder ve Tanja Cowall’a sonsuz teşekkürler.)

Giriş

12. yüzyılın sonuna kadar Venedik, Pisa ve Cenova gibi İtalyan deniz şehirleri, Bizans imparatorlarından önemli ticarî ve finansal ayrıcalıklar elde ettiler ve böylece Akdeniz dünyasında önemli bir rol oynadılar. Bu ayrıcalıklar imparatorun altın mühürlü fermanı olan chrysobullara İtalyan şehirleri lehine dahil edildi¹. Geçmişte pek çok akademisyen² tarafından çalışılmış olan ticarî ayrıcalıklar dışında, bu chrysobullarda yasal meseleler de düzenlenmişti: Örneğin denizcilik, gemi enkazı ve -bu enkazı- kurtarma hükümleri, yargı meseleleri, iki taraf arasındaki yasal iş birliği formları ve İtalyanlara verilen taşınmaz mülk imtiyazları³. 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıl boyunca, Ortadoğu'da peyderpey Haçlı devletleri kuruldu. İtalyan şehirleri ile çeşitli Haçlı liderleri arasındaki sözleşmeler günümüze ulaşmayı başardı. Şüphesiz Haçlı devletleri, özellikle bu bölgelerdeki feodal hukuk uygulamaları ile ilgili yasal meseleler aşırı derecede karmaşık olduğu için özel bir başlığı temsil eder⁴. Bununla beraber, Haçlı liderleri ile İtalyanlar arasındaki sözleşmelerin Bizans imparatorlarının İtalyanlar lehine yayınladıkları yasalarla aynı periyotta yapıldığı göz önüne alınacak olursa, İtalyanlara verilen Bizans yasaları ile Haçlı sözleşmelerinin yasal içeriği konusunda bazı paralellikler kurulabilir. Sonuçta İtalyan tüccarlar seyahat edip işlerini genişlettikçe aynı yasal meseleler baş gösterdi: İmparatorlukta ya da Haçlı devletlerinin sınırlarında bir gemi enkazı olması durumunda İtalyanların mallarına ne oldu? Bizans ya da Haçlı devletlerinde öldüklerinde, mülklerine ne oldu? İtalyanlar, Konstantinopolis ve Haçlı devletlerinde kendi hâkimlerini ve kanununu kullanma hakkına sahipler miydi?

Bu makalede, Bizans yasalarında Venedik, Pisa ve Cenova'ya yönelik düzenlenen bazı hukuki meselelerin örneklerine odaklanacağım ve aynı üç İtalyan şehrine verilmiş olan Haçlı sözleşmelerinde karşılaşılan benzer yasal meselelerle alakalı ilk olacak bazı karşılaştırmalar yapmaya çalışacağım. Burada Bizans yasalarında karşılaşılan tüm yasal meselelerin Haçlı sözleşmelerinde düzenlenenlerle tafsilatlı bir mukayesesi yapmak ya da Haçlı devletlerinin oluşumunun ve yönetiminin tam analizini sunmak çok ileri gitmek olurdu. Kullanılan kaynak materyal, esasen 1204'e kadar olan periyodu kapsayan tezim için yapılan önceki araştırmadan elde

edilmektedir⁵. Bu makalenin amacı İtalyan tüccarlar açısından özellikle Haçlı hukuk meselelerine kıyasla Bizans hukuk meselelerinin incelenmesine olan ilgiyi artırmak ve Haçlı tarihçileri, özellikle de Haçlı hukukuyla ilgilenen hukuk tarihçileri ile iş birliği kanalları açmaktır. Angeliki Laiou'nun yazıları hali hazırda bu yönde ilham verici bir değişim sunar⁶. Ben, Bizans imparatorları ve Haçlı liderleri tarafından İtalyanlara verilen taşınmaz mülk imtiyazlarına atıfta bulunan yasal meseleleri tartışarak başlayacağım. Devamında, Konstantinopolis ve Haçlı devletlerindeki İtalyan hâkimlerin yargı yetkisine ve daha sonra İtalyanlara ilişkin deniz hukuku, gemi enkazı ve bunları kurtarma hükümlerine atıfta bulunacağım. Son bölümde, İtalyanların Akdeniz'de Ortaçağ hukukunun oluşumundaki rolüne ilişkin tartışılan örneklerden hareketle sonuçlar çıkarılacaktır.

İtalyanlara Verilen Taşınmaz Mülk İmtiyazları

11. ve 12. yüzyıllarda İtalyanların, Bizans imparatorlarından standart talepleri işlerinin ve oradaki hayat kalitelerinin kolaylaşması için (toplulukları büyütükçe) Konstantinopolis'te onlara taşınmaz mülk imtiyazı verilmesiydi⁷. Bu talepler tüccarların mallarını güvenli bir şekilde depolayabilecekleri yerlere olan ihtiyaçlarından kaynaklanıyordu⁸. Bizans'ın Venedik, Pisa ve Cenova'ya verdiği imtiyazlar Konstantinopolis'teki alanlardan, esasen iskeleler (scalai⁹) ve dükkanlardan (embola¹⁰) ayrıca kiliseler, atölyeler, fırınlar ve başka binalardan oluşuyordu. İtalyanlara verilen bu tarz taşınmaz mülk imtiyazının ilk kanıtı, I. Aleksios Komnenos tarafından 1082'de Venedik lehine yayımlanan chrysobullunda bulunabilir¹¹. Aynı imparator 1111'de Pisalılara da Konstantinopolis'te mülk imtiyazı verdi.

Ceneviz de böylesine imtiyazlar elde etmeye istekliydi. Cenova'nın imparator ile müzakere edecek elçisine verdiği talimat mektubunda, Ceneviz otoritelerinin, elçisine Venediklilerin elinde bulunanlarla benzer boyutta Konstantinopolis'te özel mülk çeşitleri talep etmeleri talimatı verdiğini okuyoruz. Eğer imparator bu mülk imtiyazını vermezse elçi, Pisalıların aldıklarına benzer diğer binaları talep etmekle görevlendirilmişti¹². Bu ifade İtalyanların, imparator tarafından diğer İtalyanlara verilen imtiyazlardan gayet haberdar olduklarını ve -en azından bazı durumlarda- taleplerini önceki tür

¹ Bu tür Bizans yasaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Franz Dölger ve Johannes Karayannopoulos, *Byzantinische Irkundenlehre. Erster Abschnitt: Die Kaiserurkunden* (Munich, 1968), ss. 94-107 ve 117-28.

² Bu belgelere ticarî ve siyasî perspektiften genel bir bakış için bk. Ralph-Johannes Lilie, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa and Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi 1081-1204* (Amsterdam, 1984)

³ 10, 11 ve 12. yüzyıllarda Venedik, Pisa ve Cenova'ya verilen korunmuş tüm Bizans imparatorluk yasalarının (chrysobullar, mektuplar, fermanlar vs.) hukuksal analizi için bk. Dafni Penna, "The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th-12th Centuries. A comparative legal study." Doktora Tezi (University of Groningen, 2012)

⁴ Bu konu için örnek olarak bk. Joshua Prawer, *Crusader Institutions* (Oxford, 1980), Bundan sonra Prawer diye aktarılacaktır ve J. L. La Monte, *Feudal Monarchy in Latin Kingdom of Jerusalem, 1100 to 1291* (Cambridge, MA, 1932, Yenibaskı New York, 1970) ve D. Jacoby'nin pek çok yazısı; örneğin David Jacoby, "The Venetian privileges in the Kingdom of Jerusalem" içinde *Montjoie, Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, ed. Benjamin Z. Kedar ve diğerleri, (Aldershot, 1997), ss. 155-75.

⁵ Bk. Penna, "The Byzantine Imperial Acts."

⁶ Özellikle bk. Angeliki E. Laiou, *Byzantine trade*, içinde *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Laiou ve Roy Parviz Mottahedeh, (Washington D.C., 2001), ss. 180-87. Bu doğrultuda ayrıca La Monte, *Feudal Monarchy*, ss. 227-42, özellikle s. 236, n. 2, Prawer, s. 244 ve David Jacoby, "Venetian privileges", ss. 157 ve 161.

⁷ 11. yüzyıldan, korunmuş olan Aleksios Komnenos'un Venedik lehine verdiği tek chrysobull 1082'de yayımlandı. Venedik, Pisa ve Cenova'ya verilen diğer bütün Bizans yasaları 12. yüzyıla tarihlenmektedir.

⁸ Akdeniz'de seyahat eden tüccarların konaklama sorunları için bk. Olivia Remie Constable, *Housing the Stranger in the Mediterranean World* (Cambridge, 2003) ve aynı yazarın "Funduq, Fondaco and Khan in the Wake of Christian Commerce and Crusade" içinde *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Laiou ve Roy Parviz Mottahedeh, (Washington D.C., 2001), ss. 145-56.

⁹ σκάλα terimi için bk. Chrysa Maltezou, "Il Quartiere Veneziano di Constantinopoli, *Thesaurismata* 15 (1978), 30-61; burada s. 32 terim üzerine ilave bibliyografya sağlar. Ayrıca bk. Paul Magdalino, "The Maritime Neighborhoods of Constantinople: Commercial and Residential Functions, Sixth to Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000), 209-26, burada ss. 223-24.

¹⁰ İtalyanlara hitap eden Bizans belgelerinde *embolon*, *embolos*, *embolum* kelimelerinin kullanımı ve anlamı için bk. Horatio F. Brown, *The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the close of the twelfth century*, *Journal of Hellenic Studies* XL (1920), 68-88, burada s. 75, ve Paul Magdalino, "The Maritime Neighborhoods", ss. 219, 223-24.

¹¹ Bk. Franz Dölger ve Peter Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. 2. Teil, Regesten von 1025-1204* (Munich, 1995), ss. 93-95, Regesten numarası 1081, bundan sonra Dölger-Wirth olarak aktarılacak ve Regesten numaraları Reg olarak kısaltılacaktır.

¹² (...) in magna urbe Constantinopolitana tot scalas et ambolos cum ecclesiis et omni suo commodo quot Veneti habebant, postuletis, vel saltem ad ultimum si melius non possetis, quot Pisani habent. Bu talimatlar I. Manuel Komnenos'un 1169'da Cenova'ya verdiği chrysobullun edisyonunda dipnot olarak yer almaktadır. (Reg, 1488): ed. C. Imperiale di Sant' Angelo, *Codice Diplomatico della Repubblica di Genova*, Fonti per la storia d'Italia, 3 vol (Rome, 1936-42) burada Vol II, no. 50, ss. 114-16, n. (I) "Emendationes...", burada s. 114, bundan sonra Cod. Dipl. Genova olarak aktarılacaktır.

imtiyazlara dayandırdıklarını kanıtlamaktadır. Diğer bir deyişle, İtalyan şehirleri arasında imparatorluk imtiyazlarını almak hususunda süregelen bir rekabet olmalıydı ve bir şehre ilişkin Bizans imparatorluk yasalarının içeriği, diğer şehirlere ilişkin imparatorluk yasalarının içeriğini de etkilemiş hatta dikte ettirmiş olmalıdır. 1169'da İmparator I. Manuel Komnenos, Konstantinopolis'te *diğerleri arasında* Ceneviz'e mülk imtiyazı veren Cenova lehine ilk chrysobullu yayınladı¹³.

Chrysobullar, mektuplar ve fermanlar da dahil olmak üzere pek çok Bizans imparatorluk belgesinde, bu tür imtiyazlara rastlıyoruz. Bizans'ın tüm belgeleri Yunanca yayınlandı ve Bizans yetkilileri tarafından Latinceye çevrildi¹⁴. Bu belgelerin tümünde imparatorluğun İtalyanlara verdiği taşınmaz mülk imtiyazları "bağışlar" olarak tanımlandı. Yunancada "bağış"¹⁵ anlamındaki δωρεά kelimesi kullanıldığı gibi (Latince de bu kelime *munus* idi) "bağış" kelimesinden türetilen ya da onunla bağlantılı kelimeler de kullanıldı. İtalyanlara verilen taşınmaz mülk imtiyazlarının ve kullanılan hukuki terminoloji ile ilgili belgelerin incelenmesi, dikkat çekici bir şekilde bu belgelerde Yunanca veya Latince "tam mülkiyet" fikriyle bağlantılı hiçbir kelimenin bulunmadığını ortaya koymaktadır. İtalyanların bu mülkü sahiplendiğinden (voμή ya da κατοχή İng. possession) tekrar tekrar bahsedildi ancak "tam mülkiyet" kavramını ifade eden bir mefhum dahil edilmedi. Hukuken mülkiyet (ownership), sahiplik (possession) ve alıkoyma (detention) arasında fark vardır. Mülkiyet bir hak ve sahiplik ise bir gerçektir. Bir mülk sahibi bir malı kendisi için tutma hakkına sahip olan kişidir. Mülk sahipleri genelde malların zilliyetlerine sahiptirler ancak bu her zaman şart değildir. Örneğin bir hırsız başkasının mülkiyetindeki bir mala sahiptir; hırsız bu malı kendisi için tutabilir ancak bunu yapma hakkı yoktur. Alıkoyma kelimesi hukukcular tarafından birinin bir başkasının malını tutma durumunu tanımlamak için kullanılır; örneğin bir emanetçi bir malı kendisi için değil mevduat sahibi için tutar ancak emanetçinin ne mülkiyet hakkı vardır ne de sahipliği söz konusudur. İngilizcede "possession" terimi hem sahiplik hem de

alıkoyma anlamlarına geliyor ki bu bir problem, bu sebeple burada Latince bir terim olan *possessio* ifadesini kullanmayı tercih ediyorum¹⁶. Bizans belgelerinde tam mülkiyet ile ilgili hiçbir kelimenin olmaması gerçekten dikkat çekicidir çünkü bu döneme ait Bizans belgelerinde, örneğin mülkiyet devrinin gerçekleştiği manastır belgelerinde, "δεσποτεία" ya da "κυριότης" gibi kelimeler malın tam mülkiyetini belirtmek için kullanılır¹⁷. Aslında "mülkiyet" (δεσποτεία ya da κυριότης) kelimesine Bizans belgelerinde sıklıkla mülkiyetin "tam" (τελεία ya da καθαρά δεσποτεία) olduğunu ve herhangi bir kısıtlama yapılmadığını ima eden bir sıfat eşlik eder (ἀναφαίρετος δεσποτεία)¹⁸. Taşınmaz mülkün İtalyanlara teslim edilmesinin formalitelerine ilişkin, aşağıdaki prosedürden bahsedilmektedir: Taşınmaz mülkü tanımlayan bir teslim yasası¹⁹ (πρακτικόν παραδόσεως) hazırlanmak zorundaydı²⁰. Genellikle bir imparatorluk noteri (bazen bir Bizans yetkilisi tarafından tasdik edilirdi) tarafından hazırlanan bu yasa yetkili Bizans bürosunda bir chrysobull ile beraber kaydedilmeliydi; bunun dışında hiçbir eyleme gerek yoktu. Bizans imparatorları tarafından İtalyanlara teslim edilen taşınmaz mülk imtiyazlarının ana elementlerinin taslağı çizdikten sonra şimdi Haçlı liderleri tarafından İtalyanlar lehine yapılmış olan taşınmaz mülk imtiyazlarına dönelim.

Haçlı Seferleri ve Ortadoğu'da Haçlı devletlerinin oluşumu İtalyan tüccarlar için yeni fırsatlar ve yeni pazarlar yarattı. Haçlılar sözleşmelerle Venedik, Pisa, Cenova, Amalfi ve Ancona'ya taşınmaz mülk imtiyazı verdiler. Örneğin, 1123'te²¹ Kudüs Krallığı ile Venedik arasında yapılan bir anlaşma olan *Pactum Warmundi* ile Venediklilerin, Kudüs Krallığının şehirlerinde taşınmaz mülk edinmesi garanti altına alınmıştı²². 1098'de I. Bohemond, Ceneviz'e Antakya'da bazı taşınmaz mülk imtiyazları verdi²³. 1188'de Conrad de Montferrat Akka'daki Pisalılara, içerisinde taşınmaz mülkleri de kapsayan ayrıcalıklar verdi²⁴. Kısacası, İtalyanlar tıpkı Bizans başkentinde yaptıkları gibi Haçlı devletlerinde kendi bölgelerini yarattılar. Bundan dolayı her iki imtiyazın sonucu benzer görünüyor. Bu mülklerin İtalyanlara imtiyaz olarak verilmesi bakımından Bizans

¹³ Bk. Dölger-Wirth, ss. 255-56, Reg. 1488.

¹⁴ Komnenos ve Angelos hanedanlıkları boyunca Bizans yetkilileri tarafından çevrilen Bizans belgeleri için bk. Christian Gastgeber, "Die Lateinische 'Übersetzungsabteilung' der Byzantinischen Kaiserkanzlei unter den Komnenen und Angeloi" 3 vol, Doktora tezi (Vienna, 2001) ve aynı yazarın "Die Lateinische 'Übersetzungsabteilung' der Arbeit in der byzantinischen Kaiserkanzlei" içinde *Byzance et le monde exterieur, Contacts, relations, echanges*, ed. Michel Balard ve diğerleri, (Sorbonne, 2005), ss. 105-22.

¹⁵ Örneğin "bağışlanan taşınmazlar" ("δεδορημένα ακίνητα"). Başka örnekler görmek için bk. Penna, "The Byzantine Imperial Acts", ss. 205-06.

¹⁶ Penna, "The Byzantine Imperial Acts", ss. 205-06. Bu hukuksal belirsizliğin İngilizce kullanımı için bk. Bary Nicholas, *An Introduction to Roman Law* (Oxford, 1975), ss. 107-14 ve s. 168. Bizans hukukunda *possessio* ve onun muhafazası için bk. Marinos Tantalos, "Η νομή και η προστασία της από το ύστερο ρωμαϊκό στο βυζαντινό δίκαιο" (Geç Roma'dan Bizans hukukuna *possessio* ve onun muhafazası) Doktora tezi, (Athens, 2016)

¹⁷ Örnek için bk. Paul Lemerle ve diğerleri, *Actes de Lavra, I, Des origines a 1204* (Paris, 1970), no. 25, s. 176, satırlar 33-4; no. 44, s. 243, satır 25; no. 45, s. 247, satırlar 27-21; no. 49, s. 261, satır 10 ve Maria Nystazopoulou-Pelekidou, *Documents of Patmos* (Yunanca "Εγγράφα Πατμου, 2. Δημοσίων Λειτουργιών) (Athens, 1980), no. 50, s. 7, satırlar 72-3; no. 52, s. 51, satırlar 8-9 ve 20-21.

¹⁸ Bk. 17 numaralı dipnot

¹⁹ Bu teamülü, bir taşınmazın sahipliğinin birinden başka birine aktarılması yükümlülüğü olarak ifade edebiliriz. (ç. n.)

²⁰ İtalyanlara atıfta bulunan bazı teslimat yasaları korunmuştur. Örnekler için bk. Penna, "The Byzantine Imperial Acts", ss. 215-17.

²¹ Anlaşma ismini, o sırada Haçlı Kralı II. Baldwin Müslümanlar tarafından esir edildiği için krallık adına imza atan Kudüs Patriği Warmund'dan (Garmond olarak da geçer) alır. Bu anlaşmanın önemi için bk. Prawer, ss. 221-26. Bununla beraber Jacoby'nin itirazı için bk. Jacoby, *The Venetian Privileges* (yukarıda no 4 bk.) ss. 155-75, özellikle ss. 174-75.

²² *In omnibus scilicet supradicti regis eiusque successorum sub dominio atque omnium suorum baronum civitatibus ipsi Venetici ecclesiam et integram rugam unamque plateam sive balneum, nec non et furnum habeant, iure hereditario imperpetuum possidenda, ab omni exactione libera, sicut sunt*

regis propria., Gottlieb L.Fr. Tafel and Georg M. Thomas, *Urkunden zur Älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig* (Amsterdam, 1964), 2 vol, burada vol. 1, s. 85, satırlar 16-21, no. XI, bundan sonra *TTh* olarak aktarılacak ve ... *ipsas, inquam, partes beato Marco vobisque Dominico Michaeli, Venetie Duci, vestrisque successoribus per presentem paginam confirmamus, vobisque potestatem concedimus tenendi, possidendi et quicquid vobis inde placuerit, imperpetuum faciendi ...*, *TTh*, vol. I, s. 87, satırlar 1-5, no. XI, *Pactum Warmundi*'nin *vobisque potestatem*'den *faciendi*'ye kadar olan bu son parçasının ifadeleri, 1125'de II. Baldwin tarafından bu anlaşmanın onaylanmasına tekrar edilmiştir, bk. *TTh*, vol I, s. 91, satırlar 16-18, no. XII. *In omnibus*'tan *propria*'ya kadar *Pactum Warmundi*'nin ilk parçası, Kudüslü II. Baldwin'in onay yasasında bir farkla tekrarlanır: Son yasa da *imperpetuum* kelimesi *iure hereditario*'dan sonra çıkarılır. see *TTh*, vol. I, s. 90, satırlar 13-17, no. XII. Jacoby'nin yorumu: (...) 1123'de (§§1, 15) iki kez kullanılan *imperpetuum* kelimesi 1125'in (§§1, 12) ilgili maddelerinden çıkarıldı. Jacoby iki sözleşme için şu edisyonu kullanıyor. Oliver Berggöt, *Der Bericht des Marsilio Zorzi. Codex Querini-Stampalia iv3* (1064), Kieler Werkstücke, Reihe C: Beiträge zur europäischen Geschichte des frühen und hohen Mittelalters 2 (Frankfurt a/M, 1990) Jacoby bu edisyonu ve numaralandırmayı kullandığını ancak *TTh* edisyonunda da atıfta bulunduğunu açıklıyor çünkü *TTh* baskısında hatalar olmasına rağmen ikincisi daha kolay erişilebilir. Ben Oliver Berggöt'ün edisyonuna başvurmadım. *TTh* edisyonunda *imperpetuum* kelimesi Baldwin'in sözleşmesinde geçmektedir ancak yukarıda da açıklandığı üzere sadece bir kez. Jacoby *TTh* sayfalarına atıfta bulunmaz. Bk. Jacoby, *The Venetian Privileges* (bk. yukarıda n. 4), s. 157 ve s. 164.

²³ ... *Sic dono vobis prenotatis hominibus omnia prescripta ut ea habeatis, tenetis et possideatis et quibus ea cum vestris usibus commendaveritis*, Cod. Dipl. Genova, vol 1, s. 12, satırlar 5-7, no. 7.

²⁴ *Hec omnia predicta donavi et concessi predictis hominibus prefate societatis et eorum successoribus vel quibuscumque ea eis dare placuerit ad tenendum et vendendum et pignorum seu aleinandum et quicquid eis inde placuerit faciendum*, ed. Giuseppe Müller, *Documenti sulle relazioni delle cita Toscane coll' Oriente Cristiano e coi Turchi fino all'anno 1531* (Florence, 1879, yenibaskı 1966) s. 33, satırlar 30-35, no. XXVII.

belgeleriyle benzerlikler paylaşıp paylaşmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Bizans ile Haçlı imtiyazları arasındaki ilk farklılık, bu imtiyazların doğasında ve tarihsel arka planda bulunabilir. Haçlı devletleri söz konusu olduğunda, Haçlıların fetihlerinden vücut bulmuş henüz yeni kurulmuş devletler vardır. Haçlı devletlerindeki İtalyan bölgeleri “yeni fethedilen” topraklardan vücut bulmuştu. Aslında, bazen Haçlı liderleri eğer şehrin zaptına yardım ederlerse, fethedilecek şehrin bir kısmını onlara imtiyaz olarak sunacaklarına dair İtalyanlara önceden söz verdiler²⁵. Diğer taraftan Bizans’ın Konstantinopolis’te İtalyanlara sağladığı taşınmaz mülk imtiyazları oldukça farklı ve hangi alan ya da binaların İtalyanlara imtiyaz olarak verildiği konusunda muhtemelen daha karmaşıktı. Bazı durumlarda imparator başka insanların mülklerini İtalyanlara imtiyaz olarak verdi ve bu imtiyazlar için garantiler sağladı. Örneğin, I. Aleksios Komnenos 1082’de Venedik’e verdiği chrysobullda, bir taşınmaz mülk geçmişte başka birisine ait olsa bile, mesela bir kişi ya da manastıra, chrysobullun tedavüle girdiği ve imtiyazın gerçekleştirildiği andan itibaren bu mülkü kullanma hakkına sahip olanların İtalyanlar olduğunu belirtti²⁶. Bazı belgelerde önceki sahiplerin devletin tazminat talep edebileceklerini okuduk²⁷. Aslında, iki belgede eski sahiplerin tazminat talep etmeleri için yasal bir prosedür belirlenmiştir²⁸. Bununla beraber, aynı belgelerde imparatorlar eğer eski sahipler tazminat alırlarsa verilenlerden memnun olmaları gerektiğini ancak hiçbir tazminat almamaları halinde ise: (στέργειν ὡς τῆς βασιλείας μου ἐπ’ ἀδείας ἐκ τῶν νόμων ἐχούσης ἐν εἰδήσει δωρεῖσθαι καὶ τὰ ἀλλότρια, καὶ οὕτω δωρουμένης τὰ τοιαῦτα τῷ τῆς Γενούης πληρώματι²⁹) “Majesteleri yasaya göre başka birine ait olanı bile imtiyaz verme hakkına sahiptir ve böylece -bu alanları- Cenova halkına imtiyaz olarak verir.”

İtalyanlara imtiyaz olarak verdikleri taşınmaz mülkler ile alakalı Bizans ile Haçlıların kullandığı yasal terminoloji hususunda açık bir farklılık vardır. Bizans imparatorluk yasalarında bu imtiyazlar वोμῆ (possessio) gibi Roma hukuk terimleri kullanılarak tanımlanmıştır. Diğer taraftan Haçlı sözleşmelerinde, İtalyanların imtiyaz olarak verilen taşınmaz mülklerle ne yapmalarına izin verildiğine dair bir açıklama vardır ki bu da o dönemin feodal hukuk uygulamaları ile bağlantılı olmalıdır. Bizans belgeleri ile Haçlı liderlerinin sözleşmeleri arasındaki bir diğer fark, imtiyaz prosedürünün tamamıdır. Bizans belgelerinde taslak haline getirilmesi gereken, taşınmaz mülkü tanımlayan bir teslim yasasına atıfta bulunmaktadır. Genellikle bir imparatorluk noteri tarafından hazırlanan bu yasa, yetkili Bizans bürosunda bir chrysobull ile beraber kaydedilmeliydi. Haçlı sözleşmelerinde ise bu tarz bir yasanın yapıldığına dair referans yoktur.

3. İtalyan Hâkimlerin Yargı Yetkisi

Bizans payitahtındaki İtalyan toplulukları için kendi otoritelerini oluşturmaları ve topluluklarında ortaya çıkabilecek yasal ve diğer sorunlarla baş edebilecek kendi yurttaşlarını atamaları bir gerekliliktir. Venedik durumunda Mart 1150’ye tarihlenen ve Konstantinopolis’te basılan, günümüze ulaşmış bir belge Venediklilerin, Bizans başkentinde diğer hususların yanı sıra kendi aralarındaki davaları yargılamakla yetkili bir temsilcisi olduğunu kanıtlamaktadır³⁰. İmparator III. Aleksios Angelos’un 1198’de Venedik’e verdiği chrysobullda muhtemelen daha sonraki *balyosun*³¹ selefi olan, Venedik yetkilisi *legatus* ile karşılaşırız. Dikkat çekecek bir şekilde bu chrysobull, imparatorun Venedik yetkilisi *legatusa* sadece Venediklilerin kendi aralarında meydana gelenleri değil, aynı zamanda Venedikliler ile Bizanslılar arasında belirli koşullar dahilinde ortaya çıkan karışık davaları da yargılama yetkisi verdiğini göstermektedir³². Bu sanığın Venedikli olduğu hukuk davalarının yanı sıra mağdurun Bizanslı -olduğu- ve yüksek sınıfa ait olmadığı hafif yaralanmalar ve hakaret davalarıyla da ilgilidir. Sanığın veya suç işleyen kişinin Bizans vatandaşı olduğu tüm davalarda, yargılamak için bir Bizans yetkilisi görevlendirilirdi³³.

Yabancıların Bizans başkentinde davalarını yargılamak için kendi yetkililerini ataması hiç de tuhaf değildir. Besbelli bunlar Bizanslılardan ziyade kendi yetkililerine güvenmeyi tercih edecek ve kendi yasaları ile geleneklerini topluluklarına uygulamak isteyeceklerdi. Bununla birlikte imparatorluk emriyle Bizanslıları da ilgilendiren karışık davaları yargılamak üzere yabancı bir hâkimin iktisap edilmesi, bu yasal adımın Venedikliler tarafından iyi düşünülmüş olduğunu göstermektedir. Burada belgenin üslubundan da anlaşılacağı üzere, imparatorun Konstantinopolis’teki Venedik temsilcisine böyle bir yargılama yetkisi vermesinin, Venediklilerin inisiyatifleriyle olduğunu vurgulamak önemlidir. Belgenin yasal kısmı iki Venedik elçisinin talebi ile başlar. İmparatora, var olan durum nedeniyle, Venediklilerin zaman zaman aynı dava için iki kez fiilen (de facto) yargılandıklarından şikâyet ederler. İmparatorun bu problemi çözmesi ve belirli davalar için Venedikli hâkimlere resmi yargı yetkisi vermesi için ricada bulunurlar. Devamında imparator onların isteklerini kabul ettiğini belirtir³⁴. Belgelerde ilgili yasayla alakalı hiçbir şeyden bahsedilmemiştir. Venedik hâkimi, Bizanslılar ile Venedikliler arasındaki belirli karışık davaları yargılamak için resmen yetkili olarak kabul edildiğinden, ilgili yasanın Venedik yasası olabileceğini zannediyorum ancak tüm prosedürle ilgili pratik meseleler hakkında sorular ortaya çıkmaktadır. Örneğin Venedikli yargıcın sadece Venedik yasa ve geleneklerini mi uygulama izni vardı? Bizanslı taraf için bir tercüman var mıydı? Herhangi bir Bizans yetkilisi mevcut muydu?

Haçlı devletlerinde İtalyanlara peyderpey bölge dışı yargılama imtiyazı verildi ve kendi mahkemelerinde yargılanmalarına izin verildi; ceza yargılaması ise genellikle krallık mahkemelerinde kaldı³⁵. Haçlı devletlerinde bazı karışık davaları -yani Venedikliler ile

²⁵ Bk. La Monte, Feudal Monarchy (yukarıda n. 4 bk.) ss. 227-42.

²⁶ S. Borsari, “Il crisobullo di Alessio I per Venezia” içinde Annali dell’Istituto Italiano per gli Studi Storici 2 (1969/70), III-31 (buradaki B versiyonu, s. 130, satırlar 63-79) Ayrıntılı bilgi için bk. Penna, “The Byzantine Imperial Acts”, ss. 29-32.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Penna, “The Byzantine Imperial Acts”, ss. 218-22, bibliyografya ile beraber. Özellikle bk. K. Smyrlis, “Private property and state finances. The emperor’s right to donate his subject’ land in the Comnenian period”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol 33, no. 2 (2009), 115-32, burada ss. 125-26.

²⁸ II. Isaac Angelos tarafından 1192’de Pisa lehine verilen chrysobull (Reg. 1607) ve aynı yıl aynı imparator tarafından Cenova lehine verilen chrysobull (Reg. 1609)

²⁹ Franz Miklosich ve Joseph Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*, 3 vol, (Vienna, 1865, yeni baskı Aalen, 1968), vol 3, s. 33, satırlar 28-30, no.

V. Aynı Yunanca metin Pisa lehine bir chrysobullda kullanıldı. İçinde Müller, *Documenti*, s. 47, ilk sütun, 8-11, no. XXXIV.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Penna, “The Byzantine Imperial Acts”, s. 66.

³¹ Bk. Chrysa Maltezo, “Ο θεσμός του ἐν Κωνσταντινουπόλει Βενετοῦ βασιλου” Doktora tezi, (Athens, 1970).

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Penna, “The Byzantine Imperial Acts”, ss. 62-88.

³³ A.g.e., ss. 65-88.

³⁴ Marco Pozza ve Giorgio Ravegnani, I trattati con Bisanzio 992-1198 (Venice 1993), s. 132, satır 15, s. 133, s. 7, no 11. Ayrıntılı bilgi için bk. “The Byzantine Imperial Acts”, ss. 65-70.

³⁵ Örneğin III. Bohemond’un 1189’da Cenova sözleşmesine bk. içinde Cod. Dipl. Genova, vol 11, s. 354 satırlar 6-14, no. 184. Bk. Marie-Luise Favreaulilie, *Die Italiener im heiligen Land vom ersten Kreuzzug bis zum Tode Heinrichs von Champagne, 1098-1197* (Amsterdam, 1989), ss. 438-61 ve David Jacoby, “Conrad Marquis of Montferrat ad the Kingdom of Jerusalem

diğerleri arasında meydana gelen davaları- yargılama izni sadece Venedikli hâkimlere verilmedi, aynı zamanda Pisa ve Cenovalı hâkimler de bu ayrıcalığı elde ettiler³⁶. Bununla beraber III. Aleksios Angelos'un yasasıyla Venediklilere yargılama yetkisi verilmesi ile Haçlı liderlerinin İtalyanlara yargılama izni vermesi arasında bir fark vardır. İkinci durumda Venedikliler ve Pisalılar, Haçlı sözleşmelerindeki farklı hükümlerle tasdik edildiği üzere bölgesel yargı yetkisine dayanan daha güçlü bir otonomi elde etmişlerdi. Örneğin 1123 tarihli *Pactum Warmundi*'ye göre Venedikliler Tyre'deki (Sur) mahallelerinde yaşayan tüm bölge halkını yargılama yetkisini alıyorlardı; yani kendi bölgelerinde yaşayan herkesi³⁷. Prawer, Haçlı liderlerinin vasalları olan Frank soylularının muhtemelen bu kuralın dışında kaldıklarını ve feodal mahkeme tarafından yargılandıklarını gözlemler³⁸. Eğer şehirli (burgesses) İtalyan mahallelerinde mülk edinmişlerse teorik olarak İtalyan hâkimler tarafından yargılanacaklarını da ekler³⁹. Diğer taraftan bu şehirli eğer yüksek bir sınıfa mensup ise İtalyan mahkemelerinden muaf tutulacak ve şehir mahkemesinde yargılanacaklardı⁴⁰. Aynı durum kendi mahallesinin dışında mülk sahibi olan İtalyanlar için de geçerli olabilirdi; onlar da kralın mahkemesinden muaf tutulabilir ve kendi İtalyan yetkilileri tarafından yargılanabilirlerdi⁴¹. Haçlı devletlerindeki Pisa ve Cenovalılar da kendi yetkilileri tarafından ve kendi kanunlarına göre yargılanma iznine sahiptiler⁴². Kısacası, sözde "kişilik ilkesi" Haçlı devletlerinde en azından bir dereceye kadar uygulanmış gibi görünüyor ki bu vatandaşların kendi yasalarına tabi oldukları anlamına gelir. Dahası, Conrad de Montferrat, Pisalıların bölgesinde yaşayan insanlar tarafından meydana çıkarılan meselelerle ilgilenmeye yetkili olan Pisa temsilcisini tanıdığı için, 1187'de Tyre'de Pisalıları için de bir bölgesel yargı yetkisi oluşturuldu⁴³. Böylece Venedikliler, Pisalılar ve daha sonra da Ceneviz'e⁴⁴ imtiyaz verilen yargı yetkisi, bu bölgelerde bir tür özerklik yarattı⁴⁵. III. Aleksios Angelos'un Venedik lehine verdiği chrysobull ile yetkili hâkimlerle ilgili Haçlı sözleşmeleri arasındaki bir diğer fark, Haçlı sözleşmelerinde uygulanacak ilgili yasa hakkında zaman zaman bilgi verilmesidir. Örneğin, Antakya Prinkepsi Reynald'ın 1153'te Venedik'e verdiği bir imtiyaz sözleşmesinde, Venediklilerin Antakya'daki bölgelerinin mahkemelerinde kendi kanun ve tüzüklerini uygulayabilecekleri belirtildiğinden ilgili yasanın Venedik yasası olacağı düzenlenmiştir⁴⁶. Buna karşılık, III.

Aleksios Angelos'un Venedik'e verdiği chrysobullda, Venedikli hâkimlerin ona göre karışık davaları yargılamak zorunda oldukları ilgili yasa hakkında hiçbir şey belirtilmemiştir.

4. İtalyanlara İlişkin Deniz Hukuku, Gemi Enkazı ve Kurtarma Hükümleri

Bir İtalyan şehrine yönelik deniz hukuku meselelerinin düzenlendiği ilk Bizans belgesi, I. Aleksios Komnenos'un, 1111'de Pisa'ya verdiği chrysobulldur⁴⁷. Bu belgede imparator, bir Pisa gemisinin imparatorluk sularında yağmalanması ve Bizanslıların bu gemiden Pisalıları ait malları ele geçirmesi durumunda, kanıt verilir verilmez adaleti yerine getirmeyi Pisalıları garanti etti⁴⁸. Aynı chrysobullda eğer bir Pisa gemisi imparatorluk dahilinde enkaz haline gelirse Pisalıların gemiden kendilerinin kurtarabildikleri malları tutmalarına müsaade edilmesi kararlaştırıldı. Eğer Bizanslılar, Pisalıları onların enkazdaki mallarını kurtarmakta yardım etmişlerse Pisalıları yine bu malları ellerinde tutabileceklerdi ancak yardımları için Bizanslılara bir ödül vermek zorundaydılar.

Gemi enkazı hükümleri I. Manuel Komnenos'un 1169'da Cenova'ya verdiği chrysobulla da dahil edildi. Bir Ceneviz gemisinin imparatorluk dahilinde enkaz haline gelmesi ve malların birisi tarafından ele geçirilmesi durumunda bir imparatorluk emirnamesine müteakip kayıp malların kurtarılması ve yeniden temin edilmesi emredildi⁴⁹. Bir yıl sonra I. Manuel Komnenos Cenova lehine yeni bir chrysobull yayınladı ve benzer bir hüküm dahil etti⁵⁰. Cenova için gemi enkazı ve enkazın kurtarılması ile ilgili bu iki hüküm daha önce Pisalıları verilen benzer hükümlerle kıyaslayarak, Cenova durumunda yeni bir adım, Cenova lehine bir gelişme olarak gözlemlenir. Pisa lehine olan belgede imparator, Pisalıları yapacağı yardım konusunda kararsızdı⁵¹. Cenova lehine verilen iki chrysobullda ise eğer bir gemi enkaz haline gelir ya da imparatorluk dahilinde tehlikeye düşerse ve mallarına el konursa, imparatorluk emriyle malların kurtarılacağı açık bir şekilde ifade edildi. Alıntılanan fragmanlarda, ἐκδίκησις πραγμάτων ve "vindiciandi res" gibi kelimelerin dahil olması sebebiyle yasal bir prosedürün takip edileceğine dair daha güçlü işaretler vardır⁵². Burada ἐκδίκησις kelimesi (Latince vindicta) daha çok diğer Bizans hukuk

(1187-1192) içinde *Atti del Congresso Internazionale 'Dai feudi monferrini e dal Piemonte ai nuovi mondi oltre gli Oceani'*, ed. Laura Balletto, (Alessandria 1933, yeni baskı içinde David Jacoby, *Trade, Commodities and Shipping in the Medieval Mediterranean*, Aldershot 199, IV), ss. 187-225, burada ss. 195-08 ve ss. 204,212,214; bununla beraber Cenova örneği için bk. Jacoby, *Conrad*, s. 208.

³⁶ Örnek için bk. Favreau-Lilie, *Die Italiener*, ss. 438-61 ve Jacoby, *Conrad*, s. 195, ss. 207-08, ss. 212-14.

³⁷ TTh, vol 1, s. 88, satırlar 1-3, no XI.: *Preter ea süper cuiusque gentis burgenses in vico et domibus Venetorum habitantes eandem iusticiam et consuetudines, quas rex süper suos, Venetici habeant*. Bu Prawer tarafından tartışılmıştır: ss. 222-26. Ayrıca bk. Jacoby, *Conrad*, s. 214.

³⁸ Prawer, ss. 243-44.

³⁹ Prawer, s. 243. 1187'de Tyre'deki Pisa bölgesi dışından yaşayan Pisalıları hakkındaki gözlem için bk. Jacoby, *Conrad*, s. 198.

⁴⁰ Prawer, s. 243.

⁴¹ Prawer, s. 243.

⁴² Örnek için bk. Jacoby, *Conrad*, s. 198, s. 208 ve Favreau-Lilie, *Die Italiener*, ss. 438-61.

⁴³ Jacoby, *Conrad*, s. 198.

⁴⁴ Prawer, s. 243.

⁴⁵ Prawer, s. 222; bununla beraber Jacoby'nin *Pactum Warmundi*'nin önemi üzerine itiraz ettiği makalesine bk. *The Venetian Privileges*, 1997 (yukarıda n. 4. bk), ss. 155-75, özellikle ss. 174-75.

⁴⁶ İçinde TTh, vol 1, s. 134, satırlar 12-14, no. LV.

⁴⁷ Bu belge hakkında bilgi ve özet için bk. Dölger-Wirth, *Rgisten*, s. 174, Reg. 1255.

⁴⁸ "Εἰ κούρρευθη πλοῖον ὑμῶν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς βασιλείας μου καὶ ἀπολεσθῶσι τὰ πράγματα ὑμῶν ἀφαιρέθῃντᾳ παρά τινων τῶν ὑπὸ τὴν βασιλείαν μου ὄντων, ἵνα ποιῆ ὑμῖν ἡ βασιλεία μου δίκαιον καὶ διόρθωσιν εἰς ἐνδεχόμενον καιρὸν μετὰ τὸ ἐλεγχθῆναι," Müller, *Documenti* (yukarı bk. n. 21), s. 44,

satırlar 32-6, no. XXXIV, Latince versiyonu s. 53, satırlar 25-30. *Si depredata fuerit navis vestra in terra imperii nostri, et perditae fuerint res vestrae, ablatae ab aliquibus qui sub potentia imperii nostri sunt, faciet vobis clementia imperii nostri iusticiam et emendationem convenienti tempore, postquam probatum fuerit*. Bu ve bağlantılı fragmanlardan çıkan hukuksal sorular hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Penna, "The Byzantine Imperial Acts", ss. 108-14.

⁴⁹ Reg. 1488. ... *Et si aliqua navis Ianuensium a quacumque parte venerit, naufragium passa fuerit in Romaniam et contigerit de rebus eius auferri eis ab aliquo, fiet preceptum imperii eius vindicandi et recuperandi res amissas, Cod. Dipl. Genova*, vol. II, versiyon Q, s. 112, satırlar 22-8, no. 50. Bu belgenin sadece Latince çevirisi iki versiyonda korunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Dölger-Wirth, *Regesten*, ss. 255-56.

⁵⁰ "... καὶ ἂν πλοῖον Γενουτικὸν ἀφ' οἰουδήτινος τόπου ἐρχόμενον εἰς Ῥωμανίαν κινδυνεύσῃ καὶ συμβῆ τινὰ τῶν ἐν αὐτῷ πραγμάτων ἀφαιρέθῃν ὑπὸ τινων, ἵνα γίνῃται πρὸς ταῦτα τῆς βασιλείας μου ἐκδίκησις καὶ ἐπανάσσωσις τῶν τοιούτων πραγμάτων," Franz Miklosich ve Joseph Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*, 3 vol (Vienna, 1865, yeni baskı Aalen, 1968), vol. 3, s. 36, satırlar 2-6, no. V ve Latince versiyonu içinde Gerolamo Bertolotto ve Angelo Sanguinetti, *Nuova Serie di documenti sulle relazioni di Genova coll' impero bizantino*, Atti della Società di Ligure di storia patria 28 (Genoa, 1898), s. 432, satırlar 32-6, no. IX: *Et si navigium Genuense a quocumque loco veniens in Romaniam periclitetur et contingerit ut aliquid ex iis quae in ipso sunt ablatum fuerit a quocumque, fiat de his vindicta a maiestate mea et restauratio huiusmodi rerum*. Bu belge (Reg. 1498) II. Isaac Angelos'un daha sonra 1192'deki (Reg. 1609) bir chrysobulluna eklendiği için hem Yunanca hem Latince versiyonlarda korunmuştur.

⁵¹ Reg. 1255. Yunanca versiyonda okuyoruz. "ἵνα ποιῆ ὑμῖν ἡ βασιλεία μου δίκαιον καὶ διόρθωσιν" ve Latince versiyonda *faciet vobis clementia imperii nostri iusticiam et emendationem*. Bk. n. 42.

⁵² Yukarıda alıntılanan fragmanlara bk. n. 48 ve 49.

metinlerinin de içerdiği bir anlam olarak “reivindicatio” manasında, bir şeyleri geri talep etmek için kullanılmaktadır⁵³.

Deniz hukuku konuları da Haçlı liderleri tarafından her üç İtalyan şehri için imtiyaz sözleşmelerinde düzenlendi (Venedik, Pisa ve Cenova). Bu tarz pek çok sözleşmede, İtalyanların Haçlı devletlerinin ilgili liderinin bölgesinde bir gemi enkazına maruz kalması durumunda geminin mallarının yine İtalyanlara ait olacağına hükmedildi. Antakya Prinkepsi Raymond tarafından 1140’da Venediklilere verilmiş imtiyaz sözleşmesinden bir örnek: ... et si naufragium in terra mea seu in terra baronum meorum passi fuerint, de rebus suis nichil perdant, salve, quanto melius possint, et navem et omnia sua recoligant⁵⁴. (Eğer -Venedikliler- benim toprağında ya da baronlarımdan birinin toprağında gemi enkazına maruz kalırlarsa, gemiyi ve tüm malları olabildiğince iyi bir şekilde kurtarmaları şartıyla hiçbir şeylerini kaybetmeyecekler.)

Kudüs Haçlı Krallığı ile Venedikliler arasında 1123’deki *Pactum Warmundi* anlaşmasında şunu okuyoruz: Si vero Veneticorum naufragium passus fuerit, nullum de suis rebus patriatur dampnum. Si naufragio mortuus fuerit, suis hereditibus aut aliis Veneticis res sue remanentes reddantur⁵⁵. (Bununla beraber eğer bir Venedikli, gemi enkazına maruz kalırsa malına zarar gelmeyecektir. Eğer bir gemi enkazının içinde ölmüşse, kalan malları onun varislerine ya da diğer Venediklilere geri verilecektir.) Gemi enkazı ve kurtarma hükümleri mesalesinde Bizans alıntıları ile Haçlı sözleşmelerinin alıntılanan fragmanlarını karşılaştırdığımda, Bizans hükümlerinde İtalyan çıkarlarının daha iyi korunduğunu gözlemledim. Bu özellikle Cenova durumunda açık bir şekilde gördüğümüz üzere chrysobullun üslubu, ele geçirilen malların geri alınması için yasal bir prosedüre işaret eder. Belki de bu Cenova lehine 1169’da verilen belgenin, Antakya Prinkepsi Raymond’un Venedik ile yaptığı sözleşmeden (1140), *Pactum Warmundi*’den (1123) ve Pisa’ya verilen chrysobullardan (1111) çok daha sonra yayınlanmış olmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, maddelerin daha genelden daha somuta, belirsizlikten daha talepkârlığa doğru gelişmesi beklenir ve bu yukarıdaki maddelerle de onaylanır.

Nihayetinde, *Pactum Warmundi*’de yer alan gemi enkazı ve kurtarma hükmünde, enkaz hükümlerinin de miras hukuku meseleleriyle bağlantılı olduğunu gözlemliyoruz. Eğer bir Venedikli gemi enkazında ölürsa, mallarına ne olurdu? Sonunda Venediklilerin eline geçeceklerdi: Ölen kişinin mirasçıları ya da diğer Venedikliler alacaklardı. Bu çözüm Haçlı devletlerinin imtiyaz sözleşmelerinin diğer vesayet maddeleriyle de paraleldir. Örneğin Kudüs Kralı I. Baldwin’in 1104’de Cenova ile yaptığı sözleşmede, eğer Cenovalılardan biri krallık dahilinde ölürsa, ölen kişinin mülkü onun vasiyetine göre dağıtılacak, vasiyet olmaması durumunda ise mülkle

ne yapılacağına onun ortakları, diğer Cenovalılar karar vereceklerdi⁵⁶.

Laiou, Haçlı sözleşmelerindeki vasiyet maddelerinin, III. Aleksios Angelos’un 1198’de Venedik lehine verdiği chrysobullda yer alan miras hukuku maddelerini etkilemiş olması gerektiğini öne sürdü. Gerçekten de bu chrysobullda genel olarak miras hukukuna (ve yukarıda belirtilen *Pactum Warmundi* hükmü gibi gemi enkazı ile ilgili değil) atıfta bulunan bir hükümde benzer bir çözümle karşılaşılıyor. Venedik’e verilen 1198 tarihli chrysobullda imparator, Venediklilerin imparatorluk dahilinde ölmeleri ve vasiyetname bırakmalarını durumları hakkında düzenleme yaptı. Böyle bir durumda imparator, bir Venediklinin öldüğü yerde yaşayan Venedik vatandaşlarının o mülkle ne yapılacağına karar vermelerini emretti. Bir kez daha chrysobullun üslubundan açıkça anlaşılacağı üzere, Venedikliler bu isteği ve çözümü imparatora teklif ettiler. İmparator Venediklilerin talebini tanıma döktü ve kendi ailesinin imparatorluk dahilinde ölen bir Venediklinin mülküne müdahale ve erişimine karşı bir yasak koymak da dahil olmak üzere oldukça aşağılayıcı bir şekilde bunu kabul etti⁵⁷.

Son olarak bu chrysobullda imparatorun, ölen Venediklinin mülküne tasfiye etmek için belirli bir Venedik yetkilisi atmadığını gözlemliyoruz. Haçlı sözleşmelerinde yer alan benzer miras maddelerinde de ölen bir İtalyan’ın mülküyle ilgilenen özel bir İtalyan yetkilisinden bahsedilmediğini -en azından David Jacoby’nin belirttiği gibi, Üçüncü Haçlı Seferinin sonuna kadar- görüyoruz (1189-92).⁵⁸ Çok daha sonraları, 1265’te İmparator VIII. Mikhail Palaiologos tarafından Venedik’e yönelik yayınlanan belgede, ölen Venediklinin mülküyle *bailos*’un ya da vekilinin ilgilenmesi emredildi⁵⁹. Başka bir deyişle, burada miras maddelerinin nasıl geliştiğini görüyoruz. Venedik lehine verilen 1198 tarihli chrysobullda ve Haçlı sözleşmelerinde miras maddeleri genel ve biraz da muğlak bir şekilde ifade edilir. 1265 yasında bu maddeler daha spesifik ve biçimlendirilmiş bir şekil alır ve bu davalarla ilgilenmek üzere kesin bir Venedik yetkilisi atandığından Venedik çıkarları daha iyi korunur. Haçlı sözleşmelerinde İtalyanlara karşı benzer bir model takip edilir. Aslında burada, Bizans belgelerinde ve Haçlı sözleşmelerinde miras maddelerinin aynı türden gelişimini görebiliriz: Genelden ve muğlaktan daha somut hale geldiler.

5. İtalyan Tüccarlar: Akdeniz’de Ortaçağ Hukukunun Çözülmesinin Anahtarı

Giriş kısmında bahsedildiği üzere bu makale, 11. ve 12. yüzyıllarda İtalyan şehirlerine verilen Bizans yasaları ile Haçlı sözleşmelerinin her ikisindeki karşılaştırılabilir yasal meselelerin bir özeti sunmaktadır⁶⁰. Yukarıda bahsedilen kısa örneklerden, düzenlenmiş konulardaki benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da görülebilir. Bazı durumlarda Bizans yasaları ile Haçlı liderlerinin arasında ortak bir

⁵³ Bu konuda, “metinde vindicta kelimesi cezalandırmayı belirtir” yazan Laiou’ya katılmıyorum. İçinde Laiou, *Byzantine Trade* (bk. yukarıda n. 6) s. 182. Ayrıntılı bilgi için bk. Penna, “The Byzantine Imperial Acts”, s. 250. Bizans kaynaklarına yapılan referanslarla beraber.

⁵⁴ *TTh*, vol 1, s. 102, satırlar 10-13, no. IV; Antakya Prinkepsi III. Bohemond’un 1167’de Venedik’e verdiği imtiyaz sözleşmesi içinde *TTh*, vol 1, s. 134, no. LV; aynı prinkeps ve kızı tarafından 1154’de Pisalılara verilen imtiyaz sözleşmesi içinde Müller, *Documenti*, (bk. yukarıda n. 21), s. 6, no. IV; Antakya Prinkepsi III. Bohemond’un 1167’de Venedik’e verdiği imtiyaz sözleşmesi içinde *TTh*, vol 1, ss. 148-49, no. LXI; Antakya Prinkepsi III. Bohemond tarafından 110’de Pisalılara verilen imtiyaz sözleşmesi içinde Müller, *Documenti* (bk. yukarıda no.21), ss. 15-16, no. XIII.

⁵⁵ *TTh*, vol 1, s. 87, satırlar 24-7, no. XI. Benzer hükümler için Kudüs Kralı Baldwin’in 1125’de Venedik’e verdiği imtiyaz sözleşmesine bk. içinde *TTh*, vol 1, s. 92, no. XLI ve Conrad de Montferrat’ın 1187’de Pisalılara verdiği imtiyaz sözleşmesi içinde Müller, *Documenti*, (bk. yukarıda n. 21), s. 27, no. XXIII.

⁵⁶ *Et si forte aliquis vestrorum hominum vel istorum supradictorum ubicumque potestas nostra extenditur vel dilatabitur mortuus fuerit prout ordinaverit res suas (concedam) si autem morte preoccupante absque testamento deciderit socii sui violenter de suo nil auferam ...*, *Cod. Dipl. Genova*, vol. I, s. 21, satırlar 23–8, no. 15.

⁵⁷ Marco Pozza ve Giorgio Ravegnani, *I trattati con Bisanzio 992–1198*, s. 136, satırlar 10–21. Ayrıntılı bilgi için bk. Daphne Penna, “From ‘douloi’ to demanding negotiators: the case of the Venetians in 12th century Byzantium. An example on succession law from the chrysobull of Alexios III Angelos to Venice in 1198,” içinde *Yearbook-Epeteris of the Research Centre for the History of Greek Law of the Academy of Athens* 44 (2012–13), 209–25.

⁵⁸ Jacoby, *Venetian privileges* (bk. yukarıda n. 4), s. 163

⁵⁹ Reg. 1934. Ayrıntılı bilgi için bk. Penna, “From ‘douloi’ to demanding negotiators,” ss. 214–15.

⁶⁰ Kullandığım örnekler 1204’e kadar uzanıyor.

etki var gibi görünüyor ve birincisinin mi ikinciyi etkilediği ya da bunun tam tersinin mi olduğu sorusu ortaya çıkıyor⁶¹. Her iki tarafta da etki seviyesini kesin olarak ifade etmek zordur. Belirli davalarda Haçlı sözleşmelerinin, İtalyanlarla ilgili belli yasal meselelerin düzenlenmesinde Bizans imparatorluk kanunlarını etkilediği görülmektedir. Laiou, Venediklilerle ilgili miras hukuku⁶² hükümleri durumunda bunun açık olduğunu öne sürdü; bu tür hükümler açık bir şekilde ilk kez İtalyanlara verilen Haçlı sözleşmelerinde yer alırken⁶³, Bizans imparatorluk yasalarında bu tür hükümler sadece geç tarihli tek bir belgede, III. Aleksios Angelos'un 1198'deki chrysobullunda yer almaktadır⁶⁴. Laiou'nun gözlemine, -Bizans ve Haçlı yasalarında bu tür hükümlerin ilk kez ortaya çıktığı zaman dilimini ölçüt alırsak- İtalyanlara yargılama imtiyazı verilmesi durumunda, Haçlı sözleşmelerinin Bizans yasaları üzerindeki etkisinin açık olduğunu bir kez daha ekliyorum. Bu tarz maddeler ilk kez Haçlı sözleşmelerinde⁶⁵ yer alırken, Bizans imparatorluk yasalarında sadece III. Aleksios Angelos'un Venedik'e verdiği 1198 tarihli oldukça geç bir chrysobullda düzenlenmişti. Bununla beraber aşağıdaki nedenden ötürü gerçek etkiyi kesin olarak saptamak hâlâ zordur. Benzer hukuksal konular Bizans yasalarında, Haçlı sözleşmelerinde görüldüğünden daha sonraki bir zaman diliminde ortaya çıksa bile, Bizans ile İtalyanlar arasında çok uzun bir süredir devam eden müzakereleri aklımızda tutmalıyız. Belki de bu müzakerelere dayanarak, İtalyanlar Haçlı liderlerinden ne talep edeceklerini daha iyi biliyorlardı. Başka bir deyişle, Bizans diplomasisiyle olan tecrübeleri, Haçlı liderlerine karşı hukuki taleplerini daha iyi formüle etmelerinde yardımcı olabirdi.

Her halükârda, Bizans chrysobulları ve Haçlı sözleşmelerinde İtalyanlarla ilgili tüm ortak hukuki konuların incelenmesi, Bizans'ın diğerleriyle fazlasıyla etkileşim içerisinde olduğunu ve dünyanın geri kalanından soyutlanmadığını gösteriyor. Özellikle bu son noktayı vurgulamakta fayda var çünkü diğer akademisyenlerin de belirttiği üzere Bizans'ı muğlak ve egzotik bir şey olarak görme eğilimi hâlâ var⁶⁶. Özellikle Haçlı Seferleri çağı ve ticaretin yükselişe geçtiği bu dönemde Bizans'ın diğerleriyle etkileşimi hukuksal alan da dahil olmak üzere pek çok yönden aşikârdır. Daha önce de bahsedildiği üzere İtalyanlar, Konstantinopolis'te peyderpey kendi bölgelerini yarattılar. Yabancılar Bizans şehirlerine yerleşip orada kendi işlerini kurdukça uygulamaların, geleneklerin ve yasaların Bizanslılar tarafından bilinmesi ve aynı durumun karşı taraf için de geçerli olması kaçınılmazdı⁶⁷. İtalyanların Bizans diplomasisiyle olan tecrübesinin, daha sonra Haçlı devletlerindeki sözleşme taslaklarını ve İtalyanların "hukuk geleneğini" etkilemiş olması da mümkündür.

Bizans ve Haçlı devletleri arasındaki yasal etkileşimi çözmeye yardım edebilecek şey, anlaşmaların yapımı hakkında bilgi sağlayabilen çağdaş İtalyan kaynaklarının incelenmesi olacaktır; örneğin anlaşmaları ve sözleşmeleri müzakere etmek için Konstantinopolis ve Haçlı devletlerine gönderilen İtalyan elçilerinin talimat mektupları ya da çeşitli kronikler⁶⁸. Örneğin Bizanslılarla yapılan müzakerelerde, Haçlı liderleri tarafından İtalyanlara verilen imtiyazlara atıf ve kıyas yapıp yapılmadığını öğrenmek ilginç olacaktır. Kesinlikle yapılması gereken çok iş var. Bu makale, Bizans ile Haçlı devletleri ve Doğu ile Batı arasındaki gerçek yasal etkileşimi incelemek ve bu dönemde Doğu Akdeniz'i birleştirmede hukukun rolünü keşfetmek için İtalyanların durumunun mükemmel bir araç olduğunu göstermeyi umuyor. Dahası, bilindiği üzere modern Avrupa medeni kanunlarının çoğunun özü, Roma hukukuna dayanmaktadır. İncelenen dönem, özellikle de 11. yüzyılın sonu, Avrupa hukukunun gelişimi söz konusu olduğunda bir kilometre taşı olarak değerlendirilir çünkü bu dönemde İtalya'da (o kadar yerin arasında) Roma hukuku "yeniden keşfedildiğinde" Avrupa'da Ortaçağ "ius commune" (ortak hukuk) teşekkül etmeye başlamıştır⁶⁹. Belki de İtalyan tüccarların Avrupa'da ortak bir hukuk geleneği yaratmadaki rolleri, geleneksel olarak düşünüldüğünden daha etkilidir.

⁶¹ Bk. Prawer, s. 244.

⁶² Vasiyetname bırakmadan ölenlere ait mirasların akıbetini belirleyen kanunlar. (ç. n.)

⁶³ Önceden Kudüslü I. Baldwin'in Ceneviz'e 1104'de verdiği sözleşmede. Bk. Laiou, *Byzantine Trade* (see above, n. 6), p. 186. Bu 1104 senesidir. bk. *Cod. Dipl. Genova*, vol. I, no. 15, ss. 20–22.

⁶⁴ III. Aleksios Angelos tarafından 1198'de Venedik'e verilen chrysobull kadar erken. Bk. Laiou, *Byzantine Trade*, ss. 186–87.

⁶⁵ Örnek için bk. 1123'deki *Pactum Warmundi*

⁶⁶ Pek çok yazısında A. Cameron, Avrupa ve Akdeniz tarihini ele alan çalışmalarında Bizans'ın süregelen yokluğunu tartışıyor. Örnek için bk. Averil Cameron, *The Byzantines* (Oxford, 2006) özellikle ss. VIII–XII ve 1–19 ve aynı yazarın *Byzantine Matters* (Princeton, NJ, 2014), Ayrıca bk. Judith Herrin, *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire* (London, 2007) ve aynı yazarın *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium* (Princeton, NJ, 2013), ss. 10–11.

⁶⁷ Bizans imparatorunun Bizanslılar ile Cenovalılar arasındaki bir deniz ihtilafını çözmek için Batılı bir uygulamaya benzer önlemler aldığı bir dava için bk; bu dava tartışıldı içinde Daphne Penna, "Piracy and reprisal in Byzantine waters: resolving a maritime conflict between Byzantines and Genoese at the end of the twelfth century," *Comparative Legal History* 5 (2017), issue 1: Maritime Conflict Management, Diplomacy and International

Law, 1100–1800, 36–52, DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/2049677X.2017.1311549>.

⁶⁸ Cenova'nın elçisine gönderdiği bu tür bir mektuba daha önce işaret ettim. Bk. yukarıda 2. Grants of immovable property to the Italians, Konstantinopolis'e gönderilen İtalyan elçilerin altı talimat mektubunu Heinemeyer inceledi. Bk. Walter Heinemeyer, "Die Verträge zwischen dem Oströmischen Reiche und den italienischen Städten Genua, Pisa und Venedig," *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde* 3 (1957), 79–161, burada ss. 108–17. Ayrıca örneğin Jacoby'nin burada Tyre'li (Surlu) William'ın kroniği ve onun Haçlı sözleşmelerinin yapımına ilişkin sağladığı bilgiler hakkındaki gözlemleri için bk. Jacoby, Venetian privileges (bk. yukarıda n. 4), ss. 16–18 ve 167–68.

⁶⁹ Roma hukukunun Bologna'da yeniden keşfedilmesi üzerine bk. Peter Stein, *Roman Law in European History* (Cambridge, 2002), ss. 38–70; yazar bu konu üzerine ileri okuma literatürü listesi sağlamaktadır ss. 68–70. Ayrıca bk. George Mousourakis, *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition* (Cham, 2015), ss. 223–85 ve özellikle 243–62. Avrupa özel uluslararası hukukun Ortaçağdaki köklerini çözmek ve daha sonra Avrupalı hukuksal kimliğimizin oluşumunu daha iyi anlamak için; -özellikle bu dönemde- Bizans hukukunu ortak hukuk ile bağlantılı olarak inceleme ihtiyacı için bk. Daphne Penna, "Odd Topics, Old Methods and the Cradle of the ius commune. Byzantine law and the Italian city-states", *Utrecht Law Review* 13 (3) (2017), 49–55, DOI: <http://doi.org/10.18352/ulr.403>.

KAYNAKÇA

- Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*, ed. Franz Miklosich ve Joseph Müller, 3 vol (Vienna, 1865, yeni baskı Aalen, 1968).
- Actes de Lavra, I, Des origines à 1204*, ed. Paul Lemerle ve diğerleri (Paris, 1970).
- Berggötz, Oliver, *Der Bericht des Marsilio Zorzi. Codex Querini-Stampalia IV3* (1064),
- Kieler Werkstücke, Reihe C: Beiträge zur europäischen Geschichte des frühen und hohen Mittelalters 2 (Frankfurt a/M, 1990).
- Bertolotto, Gerolamo ve Angelo Sanguinetti, *Nuova Seria di documenti sulle relazioni di Genova coll' impero bizantino*, Atti della Società di Ligure di storia patria 28 (Genoa, 1898).
- Borsari, S., "Il crisobullo di Alessio I per Venezia," içinde *Annali dell'Istituto Italiano per gli Studi Storici* 2 (1969/70), 111–31.
- Brown, Horatio F., "The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the close of the twelfth century," *Journal of Hellenic Studies* XL (1920), 68–88.
- Cameron, Averil, *The Byzantines* (Oxford, 2006).
- Cameron, Averil, *Byzantine Matters* (Princeton, NJ, 2014).
- Codice Diplomatico della Repubblica di Genova*, C. Imperiale di Sant' Angelo, ed., Fonti per la storia d' Italia, 3 vol (Rome, 1936–42).
- Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll' Oriente Cristiano e coi Turchi fino all'anno 1531*, ed. Giuseppe Müller, (Florence, 1879, yeni baskı 1966).
- Dölger, Franz and Johannes Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre. Erster Abschnitt: Die Kaiserurkunden* (Munich, 1968).
- Favreau-Lilie, Marie-Luise, *Die Italiener im heiligen Land vom ersten Kreuzzug bis zum Tode Heinrichs von Champagne, 1098–1197* (Amsterdam, 1989).
- Gastgeber, Christian, "Die Lateinische 'Übersetzungsabteilung' der Byzantinischen Kaiserkanzlei unter den Komnenen und Angeloi." 3 vol, Doktora tezi (Vienna, 2001)
- Gastgeber, Christian, "Die Lateinische 'Übersetzungsabteilung' der byzantinischen Kaiserkanzlei unter den Komnenen und Angeloi, Neue Ergebnisse zur Arbeit in der byzantinischen Kaiserkanzlei" içinde *Byzance et le monde extérieur, Contacts, relations, échanges*, ed. Michel Balard ve diğerleri (Sorbonne, 2005), ss. 105–22.
- Heinemeyer, Walter, "Die Verträge zwischen dem Oströmischen Reiche und den italienischen Städten Genua, Pisa und Venedig," *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde* 3 (1957), 79–161.
- Herrin, Judith, *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire* (London, 2007).
- Herrin, Judith, *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium* (Princeton, NJ, 2013).
- I trattati con Bisanzio 992–1198*, ed. Marco Pozza ve Giorgio Ravegnani, (Venice 1993).
- Jacoby, David, "Conrad Marquis of Montferrat, and the Kingdom of Jerusalem (1187–1192)," içinde *Atti del Congresso Internazionale 'Dai feudi monferrini e dal Piemonte ai nuovi mondi oltre gli Oceani'*, ed. Laura Balletto, (Alessandria 1993, yeni baskı içinde David Jacoby, *Trade, Commodities and Shipping in the Medieval Mediterranean*, Aldershot 1997, IV), ss. 187–225.
- Jacoby, David, "The Venetian privileges in the Kingdom of Jerusalem," içinde *Montjoie, Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, ed. Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley-Smith and Rudolf Hiestand, (Aldershot, 1997), ss. 155–75.
- La Monte, J.L., *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100 to 1291* (Cambridge, MA, 1932, Reprint New York, 1970).
- Laiou, Angeliki E., "Byzantine trade," in *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world*, ed. Angeliki E. Laiou ve Roy Parviz Mottahedeh, (Washington, D.C., 2001), ss. 157–96.
- Lilie, Ralph-Johannes, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi 1081–1204* (Amsterdam, 1984)
- Magdalino, Paul, "The Maritime Neighbourhoods of Constantinople: Commercial and Residential Functions, Sixth to Twelfth Centuries," *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000), 209–26.
- Maltezos, Chrysa, "Ο θεσμός τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βενετοῦ βαΐλου." Doktora tezi, (Athens, 1970).
- Maltezos, Chrysa, "Il Quartiere Veneziano di Costantinopoli," *Thesaurismata* 15 (1978), 30–61.
- Miklosich, Franz and Joseph Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*, 3 vol (Vienna, 1865, reprinted Aalen, 1968).
- Mousourakis, George, *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition* (Cham, 2015).
- Nicholas, Barry, *An Introduction to Roman Law* (Oxford 1975).

- Nystazopoulou-Pelekidou, Maria, *Documents of Patmos* (Yunanca: Έγγραφα Πάτμου, 2. Δημοσίων Λειτουργιών) (Athens, 1980).
- Olivia Remie Constable, *Housing the Stranger in the Mediterranean World* (Cambridge, 2003).
- Penna, Dafni, “The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th–12th Centuries. A comparative legal study.” Doktora tezi (University of Groningen, 2012a).
- Penna, Daphne, “From ‘douloi’ to demanding negotiators: the case of the Venetians in 12th century Byzantium. An example on succession law from the chrysobull of Alexios III Angelos to Venice in 1198,” içinde the *Yearbook-Epeteris* of the Research Centre for the History of Greek Law of the Academy of Athens 44 (2012b–13), 209–25.
- Penna, Daphne, “Odd Topics, Old Methods and the Cradle of the ius commune. Byzantine law and the Italian city-states,” *Utrecht Law Review* 13 (3) (2017a), 49–55, DOI: <http://doi.org/10.18352/ulr.403>.
- Penna, Daphne, “Piracy and reprisal in Byzantine waters: resolving a maritime conflict between Byzantines and Genoese at the end of the twelfth century,” *Comparative Legal History* 5 (2017b), issue 1: Maritime Conflict Management, Diplomacy and International Law, 1100–1800, 36–52, DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/2049677X.2017.1311549>.
- Prawer, Joshua, *Crusader Institutions* (Oxford, 1980).
- Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453. 2. Teil, Regesten von 1025–1204*, ed. Franz Dölger and Peter Wirth, (Munich, 1995).
- Remie Constable, Olivia, “Funduq, Fondaco, and Khān in the Wake of Christian Commerce and Crusade,” içinde *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh, eds. (Washington, D.C., 2001), ss. 145–56.
- Smyrlis, K., “Private property and state finances. The emperor’s right to donate his subjects’ land in the Comnenian period,” *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 33, no. 2 (2009), 115–32.
- Stein, Peter, *Roman Law in European History* (Cambridge, 2002).
- Tantalos, Marios, “Η νομή και η προστασία της από το ύστερο ρωμαϊκό στο βυζαντινό δίκαιο.” [Possessio and its protection from late Roman to Byzantine law] Doktora tezi (Athens, 2016).
- Urkunden zur Älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, ed. Gottlieb L.Fr. Tafel and Georg M. Thomas, 2 vol (Amsterdam, 1964).